
VII. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА Й ПОЛІТИКА

УДК 331.25:33.021.8

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

В. В. КАРЦЕВА, доктор економічних наук, доцент
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. *Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних основ формування, функціонування та розвитку системи пенсійного забезпечення України з метою підвищення рівня соціальної підтримки найменш захищених верств населення. Методика дослідження.* *Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, діалектичного підходу. Результати.* *У результаті проведеного дослідження показано взаємозв'язок між поняттями «соціальна політика» та «пенсійне забезпечення». Сформовано авторське бачення функціонування рівнів пенсійного забезпечення в нашій державі. Обґрунтовано, що під час реформування системи пенсійного забезпечення необхідно забезпечити гармонізацію її складових для підтримки фінансової стійкості Пенсійного фонду. Практична значущість результатів дослідження.* *У статті обґрунтовано доцільність формування трирівневої системи пенсійного забезпечення в Україні та визначено переваги й недоліки кожного рівня. Основні наукові положення статті можна використовувати у практиці реформування системи пенсійного забезпечення.*

Ключові слова: *система пенсійного забезпечення, пенсійне забезпечення, соціальна політика, трирівнева система пенсійного забезпечення.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Нестабільні умови розвитку економіки України не дають можливості повною мірою розв'язати проблеми, пов'язані із проведенням ефективної соціальної політики держави та реалізувати функціонування системи пенсійного забезпечення найменш захищених верств населення. Умови ринкового функціонування економіки зумовлюють необхідність гарантування со-

ціального захисту населення, а особливо його непрацездатних категорій. У такій ситуації пенсійна система є чи не єдиним інструментом держави, спрямованим на соціальний захист і забезпечення гарантій стабілізації соціальних балансів у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування, функціонування та розвитку пенсійної системи держави знайшли відображення у працях вітчизняних та зарубіжних вчених: Е. Афоніна, А. Бабенка,

С. Білої, Б. Зайчука, В. Кравченко, Е. Лібанової, В. Мельничука, О. Новикової, В. Опаріна, П. Пилипенка, В. Скуратівського, В. Толуб'як, А. Халецької, В. Чмиги, М. Шавариної, Дж. Сороса, Дж. Стиглиця, Г. МакТаггарта, В. Москвина, М. Свенчіцкі, А. Соловійова, А. Табах, Е. Фултца та ін.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є обґрунтування теоретичних основ формування, функціонування та розвитку системи пенсійного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Соціальна політика держави завжди спрямована на впорядкування процесів розвитку суспільства й вирішення проблем, пов'язаних із гармонізацією різноманітних потреб та інтересів найменш захищених верств населення. Це, у свою чергу, потребує формування ефективної системи пенсійного забезпечення як відповідного механізму управління соціально-економічними відносинами в державі. У цьому контексті зростає

роль держави, яка має забезпечити формування сучасної системи пенсійного забезпечення, яка була б здатною ефективно функціонувати незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів.

Формування та функціонування системи пенсійного забезпечення має ґрунтуватись на відповідних концептуальних засадах, які залежать, у першу чергу, від напрямів державної соціальної політики. У цьому контексті необхідно звернути увагу на поняття «соціальна політика» та «пенсійне забезпечення». Дані дефініції широко використовуються не тільки в наукових колах, але й під час написання нормативно-правових актів, які гарантують функціонування системи пенсійного забезпечення держави (табл. 1).

Можна зробити висновок, що між цими поняттями існує тісний взаємозв'язок, оскільки залежно від пріоритетів розвитку держави формується її соціальна політика, а система пенсійного забезпечення є похідною від соціальної політики та ключовою складовою її реалізації.

Таблиця 1

Визначення понять «соціальна політика» та «пенсійне забезпечення»

Сутність поняття «соціальна політика»	Сутність поняття «пенсійне забезпечення»
Суспільний феномен, що поєднує різноманітні, багатофакторні складові: конституційно-правові, інституційні, управлінсько-регуляторні, національні, державні, наддержавні, громадські, комунікативні, праксеологічні (ціннісні) цінності [6]	Вид соціального забезпечення населення, який пов'язаний із виплатою щомісячних і, зазвичай, довічних грошових виплат – пенсій непрацездатним громадянам у зв'язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством [2]
Система правових, організаційних і регуляторно-контрольних заходів з управління соціальними процесами суспільства, сформована на певному історичному етапі під впливом об'єктивних законів суспільного розвитку [4]	Сукупність різних видів пенсій, зборів та інших платежів і внесків до Пенсійного фонду застрахованих осіб, страховальників, підприємства, установи та організації, що здійснюють перерахування внесків, виплату й доставку пенсій і контролюють правильність обчислення, повноту та своєчасність їх виплати в установленому законом порядку [3]
Одна зі складових внутрішньої політики держави, її власних структур і політичних сил, що спрямовують свою діяльність на розв'язання соціальних проблем. Забезпечує формування цілісного підходу до виявлення, систематизування та створення структур і механізмів, що забезпечують визначення стратегічних напрямів діяльності держави в соціальній сфері суспільства [9]	Базова й одна з найважливіших соціальних гарантій стабільного розвитку суспільства, оскільки стосується інтересів працездатного й непрацездатного населення. З одного боку, його слід розглядати як особливий складовий елемент соціальної функції держави, а з іншого – як метод задоволення матеріальних потреб окремої категорії населення, у яких відсутні, із причин наявності соціальних ризиків, джерел матеріального забезпечення [8]
Концепція, яка виглядає вельми просто й полягає в розумному поєднанні принципів індивідуальної та солідарної відповідальності держави перед громадянами через механізм соціального страхування [7, с. 7]	Це встановлений державою вид матеріального забезпечення громадян у вигляді пенсій та соціальних послуг, який надається з настанням пенсійного віку, досягненням трудового стажу або у зв'язку із втратою працездатності чи втратою годувальника за рахунок коштів Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування та Державного бюджету [1, с. 254]

Проблеми соціального захисту населення та його взаємозв'язок з економічним розвитком держави завжди займали вагоме місце у працях вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: Б. Бечко, П. Бечко, А. Казанчан, Ю. Конопліна, Е. Лібанова, М. Мальований, М. Свердел, В. Скуратівський, О. Палій, В. Толуб'як, М. Туленков, М. Баздаріч, Е. Бронштейн, Ф. Буус, П. Гусева, Е. Девіс, С. Кесслер, Дж. Тоблер, К. Функе, Г. Хендрікс, Т. Хест, І. Цисар, Е. Четиркін, Ю. Якубов та ін.

Така увага до дослідження даної проблеми пов'язана, у першу чергу, з тим, що нинішній стан пенсійного забезпечення потребує вдосконалення та реформування відповідно до інституціональних змін у суспільстві. Пенсійна система як складова державного соціального забезпечення має сприяти матеріальній підтримці громадян. В умовах сьогодення розмір пенсійного забезпечення залежить від таких основних факторів: трудовий стаж, умови праці та розмір заробітної плати. Для ефективного функціонування системи пенсійного забезпечення необхідно сформувати відповідний механізм, який би наочно демонстрував зв'язок між надходженнями в пенсійний фонд і розмірами пенсій. Слід відмітити, що за накопичувальної системи пенсійного забезпечення цей зв'язок є досить відчутним, оскільки показує пряму залежність майбутньої пенсії від доходів громадян (працівників).

Необхідність удосконалення існуючої системи пенсійного забезпечення нашої держави пов'язана з такими об'єктивними факторами: міграція працездатного населення; погіршення демографічної ситуації у країні; падіння обсягів діяльності у реальному секторі економіки; фінансова криза; значна частка солідарної системи пенсійного забезпечення. Усі вищевведені фактори прямо або опосередковано впливають на функціонування системи пенсійного забезпечення держави.

Для ефективного функціонування системи пенсійного забезпечення, необхідно на державному рівні гармонізувати правові, організаційні та фінансово-економічні складові, на яких ґрунтується система вітчизняного пенсійного забезпечення.

У даному контексті слід приділити увагу наповненості та взаємозв'язку між цими складовими. Функціонування будь-якої соціальної системи в державі, а тим більше системи

пенсійного забезпечення, має ґрунтуватись на нормативно-правових актах, які регулюють ці питання й формують підґрунтя для її функціонування. Разом із тим нормативно-правове забезпечення повинно відображати реалії, у яких воно функціонуватиме. У нашій країні існує досить складна проблема щодо чіткого виконання пунктів нормативно-правового забезпечення. Це пов'язано з тим, що пункти в законодавчих актах не завжди мають однозначне трактування, тому в разі практичного їх упровадження мають місце перекося та неточності.

Виконання системою пенсійного забезпечення своїх функцій неможливе без фінансово-економічного наповнення та підтримки відповідного рівня його фінансової стійкості. Кошти, призначені для виплат пенсійного забезпечення, мають акумулюватись у відповідних позабюджетних фондах, а їхній розподіл і використання – контролюватись відповідним чином. Особливість пенсійних фондів полягає в цільовому характері розподілу коштів для забезпечення найменш захищених верств населення.

Потреба в реформуванні чинної пенсійної системи нашої держави ґрунтується на необхідності підвищення соціального захисту громадян, а також із постійним дефіцитом Пенсійного фонду України, пов'язаного із проблемами соціального та економічного розвитку держави. Докорінні зміни системи пенсійного забезпечення відбулися із прийняттям у 2003 р. законів: «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення». Ці закони вступили в дію у 2004 р. На сьогодні система пенсійного забезпечення в Україні представлена трьома рівнями:

– перший рівень – солідарна система державного пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах солідарності й субсидування. Цей рівень створено за часів планової економіки, але сьогодні існують об'єктивні проблеми щодо наповнення його фінансовими ресурсами;

– другий рівень – накопичувальна система державного пенсійного забезпечення, ґрунтується на основі формування Накопичувального фонду за рахунок коштів застрахованих осіб. Накопичувальна система пенсійного забезпечення сприятиме поступовій відмові від солідарної системи пенсійного забезпечення та

зменшенню впливу держави під час розподілу коштів пенсійного фонду;

– третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що передбачає добровільну участь громадян у формуванні пенсійних накопичень. Крім того, такі накопичення можуть формуватися за рахунок коштів роботодавців. Функціонування цього рівня системи пенсійного забезпечення має ґрунтуватись на

стратегічних орієнтирах подальшого розвитку недержавного пенсійного забезпечення та матиме позитивний вплив на економічні процеси в державі.

Якщо говорити про доцільність такого підходу до формування та розподілу коштів системи пенсійного забезпечення, то необхідно виокремити переваги й недоліки кожного рівня системи пенсійного забезпечення (табл. 2).

Таблиця 2

Переваги та недоліки рівнів системи пенсійного забезпечення України

Переваги	Недоліки	Коментар автора
Перший солідарний рівень пенсійного забезпечення		
Гарантії держави по пенсійному забезпеченню громадян згідно Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»	Вимагає від держави значних витрат на адміністрування. Не враховує повною мірою взаємозв'язок між розміром пенсій та трудовим вкладом особи	Функціонування даного рівня системи пенсійного забезпечення ускладнено в період економічного та демографічного спаду в державі
Другий накопичувальний рівень пенсійного забезпечення		
Посилюється взаємозв'язок між розміром пенсії трудовим вкладом особи що її отримує. До моменту пенсійних виплат накопичені кошти можуть бути інвестовані в економіку держави	Вимагає значних витрат на облік та персоніфікацію коштів даного фонду	На сьогодні є проблеми у контексті персоніфікації коштів. Разом з тим формування цього рівня пенсійного забезпечення сприяє урізноманітненню джерел отримання пенсій.
Третій рівень недержавного пенсійного забезпечення		
Сприяє формуванню додаткових пенсійних накопичень до основної (базової пенсії). Можливість накопичення коштів за достатньо тривалий період до настання пенсійного віку	Обсяг накопичень залежить від доходів застрахованої особи. Недостатність гарантій держави щодо ефективного функціонування недержавного пенсійного страхування	Формування недержавних пенсійних фондів має знаходитися під контролем держави для уникнення зловживань та нецільового використання коштів

Отже, можна сказати, що кожен рівень системи пенсійного забезпечення має позитивні та негативні складові, які впливають на особливості їхнього функціонування.

У нашій державі другий та третій рівні формування й функціонування системи пенсійного забезпечення знаходяться на початковому етапі розвитку. Слід відмітити, що перший і другий рівні є загальнообов'язковими та становлять систему державного пенсійного забезпечення, у той же час другий і третій рівні є накопичувальними.

Держава має приділяти значну увагу розвитку саме другого рівня системи пенсійного забезпечення, оскільки даний рівень, з одного боку, є державним, а з іншого – накопичувальним, що, у свою чергу, відрізняє його від першого та третього рівнів. Однак необхідно розв'язати ще одну проблему для розвитку

другого рівня системи пенсійного забезпечення, а саме – сформувати бездефіцитний бюджет Пенсійного фонду. Під час формування бюджету Пенсійного фонду України на 2017 рік дотація з державного бюджету становитиме близько 142 млрд грн, у 2016 р. – вона була в розмірі 145 млрд грн.

Упровадженням пенсійної реформи на сучасному етапі в Україні займаються вчені-науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, Академії пенсійної реформи, Всеукраїнської громадської організації «Українська стратегія». «Українська стратегія» запропонувала концепцію громадянської соціальної реформи, у якій обґрунтовано необхідність створення нової моделі соціального забезпечення громадян України, яка здатна забезпечити мінімально належний соціальний захист громадян

України за простою та транспарентною формулою, водночас з ефективним соціально-економічним розвитком, створити стимули для саморозвитку громадян України й відтворення та розвитку здорової української нації [5].

Крім того, питаннями пенсійної реформи в Україні займаються міжнародні організації: Світовий банк, Програма розвитку ООН в Україні та проекти Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Метою діяльності міжнародних інститутів є забезпечення стійкого економічного зростання держави, а також стабілізація та підвищення активності фінансового сектора, з удосконаленням послуг, які надає Пенсійний фонд України (ПФУ). Із 2014 року й донині впроваджується проект «Стійкість і трансформація фінансового сектора» (FAST). До основних результатів реформування системи пенсійного забезпечення можна зарахувати вдосконалення процедури адміністрування шляхом упровадження електронного звітування, що значно скорочує час платників на підготовку, подання звітів, а також на перевірку з боку контролюючих органів.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямку. Реформування системи пенсійного забезпечення в нашій державі не завершено, але зроблено досить багато кроків у цьому напрямі. Із січня 2017 року почав офіційно функціонувати другий рівень системи пенсійного забезпечення, збільшуються страхові внески в недержавних пенсійних фондах. Разом із тим солідарна система пенсійного забезпечення займає значну частку в Пенсійному фонді України. Першочерговим завданням у напрямі реформування системи пенсійного забезпечення нашої держави є формування бездефіцитного бюджету Пенсійного фонду.

занчан // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. : Юридические науки. – 2010. – № 1. – Том 23 (62). – С. 142–149.

3. Клемпарський М. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників органів внутрішніх справ : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Микола Миколайович Клемпарський ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2004. – 19 с.
4. Мальований М. І. Соціальне страхування : навч. посіб. / М. І. Мальований, П. К. Бечко, В. П. Бечко. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – 496 с.
5. Порівняння концепцій громадських організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pension-academy.org.ua/>. (дата звернення: 10.10.2016 р.). – Назва з екрана.
6. Скуратівський В. А. Соціальна політика / В. А. Скуратівський, О. П. Палій, Е. М. Лібанова. – 2-ге вид., допов. і перероб. – Київ : УАДУ, 2003. – 364 с.
7. Тищенко О. В. Соціально-правові аспекти реалізації пенсійної реформи в Україні та країнах Європейського Союзу : монографія / О. В. Тищенко, Є. Ф. Томін. – Київ : ВГЛ «Обрії», 2009. – 186 с.
8. Толуб'як В. С. Державна політика пенсійного забезпечення: сутність та функції / В. С. Толуб'як // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 4 (27). – С. 1–7.
9. Туленков М. В. Політика соціального захисту : монографія / М. В. Туленков, Ю. Ж. Шайгородський. – Київ : Центр соціальних комунікацій, 2011. – 184 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дідковська Т. О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку / Т. О. Дідковська // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 253–257.
2. Казанчан А. А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні / А. А. Ка-

REFERENCES

1. Didkovska, T. O. (2012). Poniattia ta sutnist pensiinoho zabezpechennia v Ukraini: suchasni realii ta perspektyvy rozvytku [Concept and nature of pension provision in Ukraine: realities and prospects of development]. *Forum prava – Law Forum*, 1, 253–257 [in Ukrainian].

2. Kazanchan, A. A. (2010). Poniattia ta vydy pensiinoho zabezpechennia hromadian v Ukraini / A. A. Kazanchan // *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonalnogo unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho. Seryia «Iurydycheskye nauky» – Scientific notes of Taurida National University. A Series: Legal Science*, 1, Vol. 23 (62), 142–149 [in Ukrainian].
3. Klemparskyi, M. M. (2004). Pravove rehu-liuvannia pensiinoho zabezpechennia pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Legal regulation of pensions law enforcement officers]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Nats. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].
4. Malovanyi, M. I., Bechko, P. K. & Bechko V. P. (2012). *Sotsialne strakhuvannia [Social Security]*. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
5. Porivniannia kontseptsii hromadskykh orhanizatsii [Comparison of concepts NGOs]. (n.d.). <http://pension-academy.org.ua>. Retrieved from <http://pension-academy.org.ua> (accessed 10 October 2016). [in Ukrainian].
6. Skurativskyi, V. A., Palii, O. P. & Libanova, E. M. (2003). *Sotsialna polityka [Social policy]*. (2nd ed., rev.). Kyiv : UADU [in Ukrainian].
7. Tyshchenko, O. V. & Tomin, Ie. F. (2009). *Sotsialno-pravovi aspekty realizatsii pensiinoi reformy v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Social and legal aspects of the pension reform in Ukraine and the European Union]*. Kyiv : VHL «Obrii» [in Ukrainian].
8. Tolub'iak, V. S. (2009). Derzhavna polityka pensiinoho zabezpechennia: sutnist ta funktsii [State pension policy: the nature and function]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration*, 4 (27), 1–7 [in Ukrainian].
9. Tulenkov, M. V. & Shaihorodskyi, Iu. Zh. (2011). *Polityka sotsialnogo zakhystu [The policy of social protection]*. Kyiv : Tsentr sotsialnykh komunikatsii [in Ukrainian].

В. В. Карцева, доктор экономических наук, доцент (*Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»*). **Реформирование системы пенсионного обеспечения: теоретические и практические аспекты.**

Аннотация. Цель статьи заключается в обосновании теоретических основ формирования, функционирования и развития системы пенсионного обеспечения Украины с целью повышения уровня социальной поддержки наименее защищенных слоев населения. **Методика исследования.** Достижение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения, диалектического подхода. **Результаты.** В результате проведенного исследования показана взаимосвязь между понятиями «социальная политика» и «пенсионное обеспечение». Сформирована авторская точка зрения касательно функционирования уровней пенсионного обеспечения в нашей стране. Обосновано, что при реформировании системы пенсионного обеспечения необходимо обеспечить гармонизацию ее составляющих для поддержки финансовой устойчивости Пенсионного фонда. **Практическое значение результатов исследования.** В статье обоснована целесообразность формирования трёхуровневой системы пенсионного обеспечения в Украине и определены преимущества и недостатки каждого уровня. Основные научные положения статьи можно использовать в практике реформирования системы пенсионного обеспечения.

Ключевые слова: система пенсионного обеспечения, пенсионное обеспечение, социальная политика, трёхуровневая система пенсионного обеспечения.

V. Kartseva, Dc. Econ. Sci., Docent (Poltava University of Economics and Trade). **Reforming the pension system: theoretical and practical aspects.**

Summary. Purpose. The purpose of the article is the substantiation the theoretical foundations of the pension system of Ukraine formation, functioning and development with the aim of raising the level of social support for the most vulnerable segments of the population. **Methodology of research.** The solution of these problems in an article carried by such scientific and special research methods: analysis and synthesis, generalization and systematization, the dialectical approach. **Findings.** The research shows the relationship between the concepts of "social policy" and "pensions". The author's

*point of view conserving the functioning of the pension levels in our country is formed. It is proved that the reform of the pension system is necessary to ensure the harmonization of its components to support the Pension Fund's financial stability. **Practical value.** The expediency of forming three-level pension system in Ukraine and identified the advantages and disadvantages of each level are substantiated in the article. Main article's scientific statements can be used in the practice of pension system reform.*

Keywords: *pension system, pensions, social policy, three-level pension system.*

Стаття надійшла 23 жовтня 2016 року.